

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ

Науковий журнал

2 (53) 2015

Київ 2015

УДК 316.3(05)

Засновники:

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України
Київський міжнародний університет
Центр «Соціальний моніторинг»

Видавець:

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка

Видається з квітня 2002 року

Виходить 1 раз на 3 місяці

Включено до Переліку наукових фахових видань України
із соціологічних та економічних наук
(постанова президії ВАК України від 10.11.2010 р. № 1-05/7)

Головний редактор О.М. Балакірєва

Заступник головного редактора – випускаючий редактор М.М. Ілляш

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Афонія Е.А., д-р соціол. наук, проф.	Мищенко М.Д., канд. соціол. наук
Бакіров В.С., д-р соціол. наук, проф., акад. НАНУ	Могильний О.М., д-р екон. наук
Балакірєва О.М., канд. соціол. наук	Прибиткова І.М., д-р екон. наук, проф.
Бандурка О.М., д-р юрид. наук, проф.	Прокопа І.В., д-р екон. наук
Бондар Т.В., канд. соціол. наук	Рущенко І.П., д-р соціол. наук, проф.
Бородіна О.М., д-р екон. наук, член-кор. НАНУ	Саєнко Ю.І., д-р екон. наук, проф.
Войку Маліна, PhD. in Sociology (Німеччина)	Саррачино Франческо, PhD. in Policy and Economics (Люксембург)
Галустян Ю.М., канд. соціол. наук	Сокурянська Л.Г., д-р соціол. наук, проф.
Головенько В.А., канд. політ. наук	Супрун Н.А., д-р екон. наук
Головатий М.Ф., д-р політ. наук, проф.	Толстоухов А.В., д-р філос. наук
Дмитрук Д.А., канд. соціол. наук	Толстоухова С.В., канд. пед. наук
Крючкова І.В., д-р екон. наук	Черниш Н.Й., д-р соціол. наук, проф.
Лібанова Е.М., д-р екон. наук, проф., акад. НАНУ	Шайгородський Ю.Ж., д-р політ. наук
Мартинюк І.О., д-р соціол. наук	Шульга М.О., д-р соціол. наук, проф., член-кор. НАНУ
	Яковенко Ю.І., д-р соціол. наук, проф.

Рекомендовано до друку вченою радою
Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка
(протокол № 2 від 26 травня 2015 р.)

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
і коректне використання джерел відповідальність несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.*

© Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015

© Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, 2015

СОЦІОЛОГІЯ

- Луців О.Ю.* ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ
В КОНТЕКСТІ КОНФЕСІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ В СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ 7
- Проскура В.В.* РОЛЬ ЦЕРКВИ У РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 17
- Стегній О.Г.* СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТИПІВ
ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 26

ЕКОНОМІКА

- Ангелко І.В., Лех Г.А.* ОЦІНКА ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ 36
- Юхновська Т.М., Груздова Т.В.* СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
БІОТЕХНОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ ДЕЯКИХ КРАЇН СВІТУ:
ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ 50

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

- Семигіна Т.В., Гусак Н.Є., Трухан С.О.* СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ 65
- Стрельник О.О.* ІНСТИТУЦІЙНІ СЕРВІСИ ДОГЛЯДУ ЗА ДІТЬМИ ЯК
ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ ПРАЦЮЮЧИХ БАТЬКІВ 73

МОНІТОРИНГ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

- Балакірева О.М., Білоус Є.В., Титар І.О.* ПРОТЕСТИ З ЕКОНОМІЧНИМИ
ВИМОГАМИ В УКРАЇНІ (за результатами моніторингу 2009–2014 рр.) 83

НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ, ФАКТИ, ВІДГУКИ

- Афонін Е.А.* ГЕОПОЛІТИКА: ЄВРАЗІЙСЬКИЙ МЕРИДІАН (рецензія) 97
- Даниленко О.Я., Остроухова А.С., Проценко Л.Г.* «ЯКУБІНСЬКА НАУКОВА
СЕСІЯ» – 2015 100
- Суший О.В., Афонін Е.А.* VI ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР,
III МІЖНАРОДНИЙ КОНКУРС МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ «АРХЕТИПКА
Й ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: ГРОМАДСЬКА САМООРГАНІЗАЦІЯ,
СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ, СУСПІЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ»,
30 квітня 2015 р., м. Ужгород, Україна 104

УДК 316.356.2

Стрельник О.О., канд. соціол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНІ СЕРВІСИ ДОГЛЯДУ ЗА ДІТЬМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ ПРАЦЮЮЧИХ БАТЬКІВ

Досліджено інституційні сервіси догляду за дітьми в Україні як найважливіші умови успішного суміщення батьківства та професійної діяльності. Зокрема, проаналізовано доступність державних дитсадків, якість послуг у них, а також конфлікти між робочим часом матерів і режимом роботи дитсадків як фактора, що ускладнює повсякденні практики піклування про дітей батьками, які працюють.

Ключові слова: баланс сім'ї та роботи, сервіси догляду за дітьми, дитсадок.

Процеси індивідуалізації як найбільш значуща риса сучасності є суперечливими. Попри нові можливості для самореалізації особистості, вільні від приписаної зумовленості соціальних ролей, «відкритість» життєвих біографій, автономії та свободи вибору, індивідуалізація породжує нові суперечності, нерівності та конфлікти. Йдеться передусім про суперечності між вимогами ринку праці та сферою приватного – сім'єю, шлюбом, материнством, батьківством та дружбою [1–4]. На думку У. Бека, антагонізми між статями є найбільш ілюстративним прикладом цих суперечностей [1, с. 162], адже процеси індивідуалізації мають різні значення та наслідки для жінок і чоловіків і загострюють дисоціацію їх становища, особливо у зв'язку з народженням дітей [1, с. 176]. В основу цих суперечностей та конфліктів закладено розділення сфер публічного та приватного в індустріалізованих суспільствах, внаслідок чого виникає специфічна для сучасних індивідів проблема рівноваги роботи та життя (work-life balance), що є особливо гострою для жінок, які поєднують оплачувану працю з піклуванням про дітей (work-family balance).

Одне із завдань сімейної та гендерної політик – результативно відповідати на подібні виклики, зокрема через запровадження ефективних механізмів сприяння балансу сім'ї та роботи, що розуміється як знаходження компромісу між професійними та особистими інтересами дорослих членів сім'ї та дітей [5, с. 298–299]. Досягнення цього балансу передбачає участь різних акторів (держави, ринку, сім'ї), використання різних механізмів та інструментів. Найважливішими серед них є доступні та розгалужені сервіси догляду за дітьми, що є ланкою успішної інтеграції роботи та сімейного життя [6, с. 268].

У західних соціальних дослідженнях чимало праць присвячено взаємозв'язку держави, ринку та сім'ї, гендерним аспектам соціальної політики (М. Белі, Д. дель Бока, С. Дункан, Дж. Еспінг-Андерсен, Б. Гобсон, А. Квак, Дж. Льюїс, Дж.С. О'Коннор, Б. Пфау-Еффінгер, М. Рівкін-Фіш, Д. Сейнсбурі, Ш. Шейвер, К. Вецельз), проблемі поєднання материнства та оплачуваної праці (Т. Арендел, Е. Борис, Р. Кромптон, С. Гатрел, С. Клайнберг, К. Ліонетт). Емпіричне дослідження проблеми балансу роботи та життя було частиною трьох хвиль Європейського дослідження якості життя (2003, 2007, 2011 рр.) [7].

У пострадянських соціальних дослідженнях¹ накопичено значний досвід аналізу гендерних аспектів сімейних політик, у тому числі в аспекті сприяння зайнятості батьків (С. Айвазова, Н. Грек, Є. Здравомислова, Т. Марценюк, А. Роткірх, А. Тьомкіна, Л. Шпа-

¹ Йдеться про російсько- та україномовні дослідження.

ковська, Ж. Чернова, Є. Ярська-Смірнова). Окремі механізми та інструменти державних політик сприяння балансу сім'ї та роботи, зокрема батьківські відпустки та дитячі дошкільні навчальні заклади, досліджено у працях А. Ботвінченко, Ю. Градської, О. Кайлової, І. Калабіхіної, О. Сінявської, А. Сухової (на прикладі Росії), Т. Щурко (на прикладі Білорусі); комплексне дослідження суміщення сімейних та професійних обов'язків матерями (на прикладі м. Москва) здійснено у працях О. Савінської. У 2013 р. ВБО «Громадська соціальна рада» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» здійснила комплексне дослідження стану дошкільної освіти в Україні [8]. Доступ до цих послуг був також частиною моніторингу економічної нерівності домогосподарств, здійсненого Інститутом демографії та соціальних досліджень спільно з дитячим фондом ООН («ЮНІСЕФ») у 2010 р. [9].

У цій статті ми використовуємо термін «*сервіси догляду за дітьми*» як такий, що максимально охоплює весь спектр послуг державних і приватних дитячих садків, найманих працівників (нянь, гувернанток), груп продовженого дня у школах, а також додаткових послуг з освіти та розвитку дітей (гуртки, секції, послуги репетиторів тощо). Російські дослідниці А. Сухова та О. Сінявська ці послуги поділяють на інституційні (формальні) та неформальні, тобто здійснювані акторами, які не є членами нуклеарної сім'ї. До першого типу належить догляд за дітьми, їх виховання і розвиток, здійснювані в рамках дитячих дошкільних установ чи інших освітніх організацій, а також окремими людьми, для яких ця діяльність є професійною (послуги викладачів, тренерів, нянь²). *Інституційні послуги* можна поділити на два види: послуги по догляду за дітьми (ясла або дитячий садок) та послуги по вихованню/розвитку дітей (гуртки, спортивні секції, студії, дитячі освітні центри; індивідуальні заняття з викладачами). *Неформальні послуги* по догляду за дітьми здійснюються родичами, знайомими батьків, сусідами та іншими людьми, для яких це не є професією або оплачуваною діяльністю (роботою) [10, с. 78].

Метою статті є огляд переважно інституційних сервісів догляду за дітьми в Україні як найважливішої умови успішного поєднання батьківства та професійної діяльності. Ми посилаємося на такі емпіричні дані: 1) щорічні бюлетені Державної служби статистики України щодо стану дошкільної освіти в нашій країні; 2) статистичні дані Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР); 3) результати авторського дослідження «Повсякденні практики піклування про дітей працюючих за наймом матерів», здійсненого у грудні 2014 р. – лютому 2015 р. у Полтаві³. Як додатковий метод дослідження було використано якісний аналіз повідомлень на батьківських форумах «Носики-курносики» (м. Полтава, тема: «Реальний час роботи дитячих садків», 98 повідомлень), на сайті доктора Є. Комаровського (тема: «Сад: ближче до дому або до роботи», 20 повідомлень), «Kidstaff Порадниця» (тема: «Як Ви встигаєте працювати та забирати дитину з дитячого садка?», 45 повідомлень), а також «Київські мами та не тільки» (тема: «До котрої години працюють дитсадки», 19 повідомлень).

Державні дитячі садки України: доступність та якість послуг. Ядром інституційної системи догляду за дітьми є дитячі дошкільні заклади, а показники охоплення дітей державними дошкільними установами є одним із найважливіших індикаторів політики підтримки працюючих батьків. Порівняльний аналіз розвиненості сервісів догляду за дітьми в європейських країнах утруднений через різну методологію підрахунків. Однак деякі результати свідчать про те, що Україна належить до кластеру країн з відносно невисокою часткою дітей дошкільного

² На нашу думку, послуги няні навряд чи можна назвати інституційними, оскільки регламентація її діяльності здійснюється переважно на неформальній (довірчій) основі.

³ Дослідження здійснено за підтримки комунальної установи «Обласний молодіжний центр» Полтавської обласної ради та за сприяння Полтавського міського управління освіти. За допомогою методу анкетування опитано 373 працюючих за наймом матерів дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Опитування здійснено через мережу дитячих садків та шкіл міста з дотриманням вимог до формування вибіркової сукупності соціологічного дослідження.

віку, залучених до інституційних сервісів догляду. Згідно із Законом України «Про дошкільну освіту» та Положенням КМУ «Про дошкільний навчальний заклад» дошкільні навчальні заклади типу «ясла-садок» можуть відвідувати діти віком від двох місяців [11; 12], але на практиці прийом дітей здійснюється здебільшого з 1 року 6 місяців через те, що у дитячих садках відсутні приміщення та умови перебування для молодших дітей⁴. Через ці структурні умови, строки батьківської відпустки, а також соціокультурні уявлення про те, що найоптимальнішим віком для відвідування дитиною дитсадка є вік після 3-х років [13, с. 50], станом на 2014 р. в Україні 14% дітей віком до 3 років відвідували дитячі садки [14, с. 14], порівняно з 29% у середньому за країнами ЄС. Найвищі показники охоплення дітей цієї вікової групи центрами денного догляду зафіксовано у Данії (66%), Нідерландах (61%), Ісландії (56%), Норвегії (54%), найнижчі – у Словаччині (3%), Чехії (4%), Польщі (7%), Болгарії (10%), Румунії (10%) (за даними ОЕСР, 2010 р.⁵). Показники охоплення старших дітей дитячими садками в Україні є значно вищими – у 2014 р. 59% дітей віком від 3 до 6 років відвідували дитячі садки (66% – у містах та 45% – у селах). Після істотного зниження показників охоплення дітей дошкільними навчальними закладами в Україні протягом 1990-х років [14, с. 14] з 2000 р. ці показники почали поступово зростати (на тлі зменшення кількості дитячих садків та місць у них): з 44,7% у 2000 р. до 62,2% у 2013 р. (у цілому, на 17,5%). Найбільше вони зросли у сільській місцевості (на 24,9%) (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка чистих показників охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3–6 років в Україні, % *

* Розраховано Державною службою статистики України як співвідношення загальної чисельності вихованців дошкільних навчальних закладів до загальної чисельності дітей даної вікової групи. Дані за 2014 р. – попередні.

Джерело: Дошкільна освіта України у 2014 році : стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – С. 14; Дошкільна освіта України у 2012 році : стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 14.

Найгострішою проблемою дитячих садків у містах України є нестача місць у них, що фіксується з 2006 р. Порівняно з 2000 р., чисельність дітей у дошкільних закладах зросла на 29,5%, а кількість місць за цей самий період – на 1,7%. Так, у 2010 р. на 1136 тис. місць у дитсадках припадало 1273 тис. дітей, тобто на кожні 100 місць – 112 дітей [9, с. 17]. Станом на

⁴ Дитячі ясла у Львові: міф чи реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/8793>.

⁵ OECD Family database [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>.

2014 р. у дитсадках нараховувалося 1077 тис. місць та 1295 тис. дітей у них, тобто на кожні 100 місць припадало 120 дітей, у містах – 132, у селах – 94 [14, с. 7]. Найбільша перепопненість дитячих садків фіксувалась, як і в попередні роки, у регіонах з високою народжуваністю. Порівняно з 2013 р., у деяких містах проблема загострилася за рахунок внутрішніх переселень внаслідок воєнних дій на Сході України. Так, у 2014 р. у Тернополі на кожні 100 місць у дитсадках припадало 183 дитини, у Львові – 180, Полтаві – 172, Кременчуці – 168, Ужгороді – 158, Одесі – 167, Рівному – 167, Хмельницькому – 160 та Івано-Франківську – 162 дитини [14, с. 41–42; 15, с. 41–42].

У державній риторичі дитячі дошкільні заклади покликані реалізовувати, насамперед, освітні та виховні функції. У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено: «Основними завданнями дошкільної освіти є збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини, виховання патріотизму, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, свідомого ставлення до себе, оточення та навколишнього природного середовища, формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду тощо» [11].

Проте за умов перепопненості дитячих садків кількість дітей у групі стає критично великою – 30 осіб, а навантаження на вихователя значно зростає. За даними експертних опитувань у межах «Комплексного дослідження стану дошкільної системи в Україні», проведеного у 2013 р. ВБО «Громадська соціальна рада» за підтримки міжнародного фонду «Відродження», на практиці функція дитячого садка зводиться виключно до функції нагляду за дітьми, тоді як освітня та виховна функції реалізуються недостатньо [8, с. 68]. Це може призводити до переносу реалізації освітніх функцій на самих батьків, або на сектор відповідних комерційних послуг з дошкільної освіти. Ситуація загострюється через неузгодженість очікувань батьків і вихователів ДНЗ щодо функції дитячого садка⁶, а також неузгодженість освітніх програм дошкільних навчальних закладів та початкової школи. Незважаючи на те, що «Базовий компонент дошкільної освіти» не передбачає навчання дітей читанню та письму, у дитсадку батьки та частина вихователів (за даними фокус-груп) вважають, що діти повинні мати ці навички вже до вступу до школи. Цих навичок можуть вимагати і деякі школи, особливо спеціалізовані [8, с. 62, 68].

Вирішенню даних суперечностей могли би сприяти приватні дошкільні навчальні заклади, які можуть гнучкіше реагувати на потреби батьків та запити дітей, а також вирішити проблему нестачі місць у державних ДНЗ. Проте станом на 2013–2014 рр. у системі освіти України приватні дитячі садки становили лише 2% від загальної кількості дошкільних навчальних закладів та ними було охоплено менше, ніж 1% дітей, які відвідують дитсадки різних форм власності [14, с. 39]. Можна визначити декілька причин вкрай низької потреби батьків у комерційних послугах догляду за дітьми: 1) висока вартість цих послуг, яка у 2015 р. становить від 3500 до 7500 грн за місяць перебування у приватному дитячому садку та від 4000 до 5000 грн на місяць за послуги няні (няні-виховательки); 2) недовіра до ринкових послуг, яка зростає, коли йдеться про купівлю послуги для найціннішого – своєї дитини [16]; 3) стале уявлення про те, що дитячий садок є важливим та незамінним агентом соціалізації дитини⁷ [17].

Сервіси догляду за дітьми: кейс м. Полтава. У містах Полтавської області у 2012–2014 рр. чисті показники охоплення дітей ДНЗ⁸ віком від 3 до 5 років становили 100% [14, с. 15–17].

⁶ Батьки сприймають ДНЗ як сектор послуг із догляду за дітьми, а освітні можливості дитсадків оцінюються ними вкрай низько.

⁷ Дослідження Ю. Градскової, проведене на матеріалах інтернет-форумів матерів, показало, що «нормативним» (з погляду матерів) віком дитини для дитсадка є 3 роки та старше [13, с. 50].

⁸ Кількість вихованців ДНЗ певного віку у % до чисельності населення відповідного віку.

За даними нашого дослідження, лише 2% дітей, молодших школярів, не відвідували дитячий садок. За період з 2012 р. по 2014 р. ситуація з наповненістю груп у дитсадках міста значно погіршилася, на нашу думку, за рахунок внутрішніх переселень через воєнні дії на Сході України. Так, якщо у 2012 р. у Полтаві на кожні 100 місць припадало 149 дітей, то станом на кінець 2014 р. – вже 172 дитини [14, с. 41–42; 15, с. 41–42].

Через критичну перепоповненість груп погіршуються умови (зокрема епідемічні) перебування дітей у дитсадках. Так, у нашому дослідженні, за відповідями матерів дітей, які відвідували дитячі садки, 11% дітей хворіли декілька разів на місяць, 32% – декілька разів на кілька місяців, 22% – декілька разів на півроку, 28% – декілька разів на рік та 5% – ніколи не хворіли. Ця ситуація загострює повсякденні практики поєднання матерями оплачуваної праці та піклування про дітей. За даними дослідження, у 81% нуклеарних сімей з двома працюючими батьками переважно або завжди матері беруть лікарняні в разі хвороби дитини, в 14% таких сімей мати та батько нарівно залишаються вдома з дитиною, яка хворіє, та тільки у 5% сімей частіше це робить тато.

Тільки 9% опитаних нами матерів зазначили, що зверталися до послуг найманих працівниць по догляду за дітьми. На їх ситуативну допомогу в «екстрених» ситуаціях (коли дитина потребує домашнього догляду, а батькам треба вийти на роботу) розраховують менше ніж 1% опитаних. Лише 10% респонденток у нашому дослідженні відповіли, що скористалися б послугами няні замість дитсадку, якщо б мали таку можливість; 34% – однозначно не скористалися б такими послугами, 44% – скоріше, не скористалися б, 12% – вагалися з відповіддю.

Час роботи дитячого садка: інституційні правила, практики та темпоральні конфлікти. Для виявлення темпоральних характеристик повсякденних материнських практик піклування про дітей, зокрема в аспекті суперечностей між робочим часом матерів та часом роботи державних сервісів догляду за дітьми, проаналізовано повідомлення форумів батьків. Матеріали форумів є важливим джерелом інформації, оскільки вони дають уявлення про повсякденні практики роботи дитсадків, у тому числі про ті, які неможливо вивчити за іншими джерелами або методами⁹ [13, с. 55].

Тривалість перебування дитини у дитсадку регулюється інституційно. Дитячі садки в Україні (та окремі групи у них) працюють з понеділка по п'ятницю за чотирма типами режимів роботи: 10,5 годин, 12 годин, а також з цілодобовим та з короткотривалим режимом перебування дитини.

Більшість дитсадків мають 10,5 та 12-годинний режими роботи. У практиці роботи груп 12-годинного перебування, що працюють з 7:00 до 19:00, пріоритет у прийомі надається дітям, батьки яких офіційно працюють до 18:00: *«У нашому садочку є чергова група, яка працює з 7:00 до 19:00, але до самого вечора в ній можуть залишатися діти, якщо обидва батьки надали довідку, що працюють до 18 години»* (м. Полтава, 04.01.2013 р., дата звернення 15.05.2015 р.)¹⁰. У разі затримки батьків на роботі дитина може потрапити до «чергової» групи: *«в тому то й справа, що група працює до 19:00, але вона не зведена, інші групи в садку працюють до 17:30. Ось вихователі з неї не дуже охоче приймають дітей з інших груп; у вигляді величезного винятку, звичайно, можна, але не регулярно»* (м. Полтава, 04.01.2013 р., дата звернення 15.05.2015 р.)¹¹.

⁹ Враховуючи методику проведення анкетного опитування, здійсненого за підтримки міського управління освіти та адміністрацій ДНЗ, було б недоцільним включати до анкети запитання щодо задоволеності режимом роботи дитячого садка.

¹⁰ Форум для мам і тат Полтави, тема: «Реальний час роботи дитсадків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mama.pl.ua/index.php?showtopic=13983>; Подібні довідки вимагають і у деяких садках Харкова / Харків-Форум, тема: «В садочку вимагають довідку з місця роботи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkovforum.com/showthread.php?t=1064703>.

¹¹ Форум для мам і тат Полтави, тема: «Реальний час роботи дитсадків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mama.pl.ua/index.php?showtopic=13983>.

Через неузгодженість часу роботи дитсадка та робочого часу батьків іноді функції нагляду за дітьми здійснюють неформально інші працівники: *«Мені на роботі треба бути о 6:30, тому дочка в садку була вже о 6:00, вихователів ще немає, але є кухарі на кухні і сторож, ніколи не відмовляли, причому моя дочка не одна така, працюючих мам багато і завжди 3–4 дитини вже сиділи на лавочці біля кухні, жували печиво і пили чай»* (без зазначення місця реєстрації користувачки форуму, 01.11.2013 р., дата звернення 15.05.2015 р.)¹².

Поряд з офіційно встановленим часом початку та закінчення роботи дитячого садка існують неформальні практики його регулювання, що ускладнює організацію повсякденного піклування про дітей працюючими батьками: *«У нас в садку, як і скрізь, робочий день до 18:00, а до 19:00 – чергова група, але вихователі наполягають, щоб дітей забирали до 17:00, що хочеш те й роби»* (м. Київ, 17.04.2011 р., дата звернення 15.05.2015 р.)¹³.

Через непрозорість таких обмежень та різні інтерпретації часу завершення роботи дитсадка між матерями та вихователями можуть виникати конфлікти, які бувають дуже емоційними: *«Сьогодні так вийшло, що ми запізнилися на 20 хв.... Примчали в садок, а там вихователька з моєю дитиною вже стоїть на вулиці біля входу в садок. Вона була зла і вичитала мене як школярку. Ми їм ще ніхто (оскільки тільки звикаємо) і вона не зобов'язана з нею залишатися понаднормово... Все це було в такому жорсткому тоні, що я вдома пила заспокійливе»* (м. Полтава, 24.09.2013 р., дата звернення 15.05.2015 р.)¹⁴.

Темпоральні конфлікти між організацією повсякденного піклування про дітей та працюючими батьками виявляються у неузгодженості робочого часу батьків та часу роботи дитячих садків: *«Багатьох дітей забирають о 16–17 годині, майже всі батьки працюють, от і думаю, де шукати таку роботу, щоб встигати відводити і забирати із садка»* (м. Полтава, 26.03.2013 р., дата звернення 13.05.2015 р.)¹⁵, *«Наша група працює до 17:30 і я взагалі не уявляю, як встигати забирати дитину. Хіба що біля садка в метро працювати»* (м. Полтава, 10.01.2013 р., дата звернення 12.05.2015 р.)¹⁶.

Місто Полтава має невелику територію та добре розгалужену транспортну інфраструктуру. Отже, з одного кінця міста до іншого можна дістатися за 30–40 хвилин. Тому можна припустити, що темпоральні та просторові конфлікти у великих містах є значно гострішими та матері постають перед дилемою – віддавати дитину до садка, який розташовано ближче до дому, чи до місця роботи: у першому випадку існує проблема вчасно дістатися до садка після роботи, в другому – тривалі, втомливі поїздки з дитиною у громадському транспорті та ризик зараження вірусними інфекціями: *«Садок би вибирала поруч з роботою. З такою дитиною в маршрутці місцем поступляться напевно, а для вас це додатковий час з нею поспілкуватися. Оксолінова мазь в ніс та інші профілактичні заходи істотно знижують ризик підчепити якусь інфекцію в транспорті»* (Київська область, 21.01.2007 р., дата звернення 10.05.2015 р.)¹⁷.

Ці темпоральні суперечності можуть впливати також на практики зайнятості матерів, які свідомо обмежують свою професійну активність через неузгодженість їхнього робочого часу та годин роботи дитсадка: *«Ну де це можна працювати, щоб о 17:00 мати можливість забрати дитину з садка... Для мене це теж проблема, тому довелося піти з роботи у відпустку»*

¹² Форум Kidstaff-Порадниця, тема: «Як ви встигаєте забрати дитину з садочка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sovet.kidstaff.com.ua/question-242336>.

¹³ Форум «Київські мами та не тільки», тема: «До котрої працюють дитсадки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detka.maminforum.com/viewtopic.php?id=7510>.

¹⁴ Форум для мам і тат Полтави, тема: «Реальний час роботи дитсадків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mama.pl.ua/?showtopic=13983&page=3>

¹⁵ Там само [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mama.pl.ua/?showtopic=13983&page=2>.

¹⁶ Там само [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mama.pl.ua/index.php?showtopic=13983&page=2>.

¹⁷ Форум батьків на сайті Е. Комаровського, тема: «Сад ближче до дому чи до роботи?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.komarovskiy.net/forum/viewtopic.php?t=4700#p149696>.

по догляду за дитиною до 6 років» (без зазначення місця реєстрації користувачки форуму, 01.11.2013 р., дата звернення 23.05.2015 р.)¹⁸.

Висновки. Доступні та розгалужені сервіси догляду за дітьми, якість послуг, які в них надаються, та рівень охоплення дітей дошкільного віку дошкільними навчальними закладами є найважливішими показниками державної політики підтримки сім'ї та працюючих батьків. Найактуальнішими проблемами державних сервісів догляду за дітьми в Україні є: нестача місць у дитсадках та переповненість груп, що погіршує епідемічну ситуацію та значно ускладнює реалізацію дитсадками освітньої та виховної функцій; незбіг очікувань щодо функцій дитсадка батьків та вихователів; неузгодженість програм дошкільної та початкової шкільної освіти; розбіжності між інституційними правилами та практиками часових режимів роботи дитсадків, а також між часом роботи садків та робочим часом батьків. Ці умови впливають на характер повсякденних практик піклування про дітей працюючих матерів, що буде предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
2. Beck U. Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences / U. Beck, E. Beck-Gernsheim. — London : Sage, 2002. — 221 p.
3. Hochschild A.R. The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home / A.R. Hochschild, A. Machung. — New York : Viking Penguin, 1989. — 287 p.
4. Hochschild A.R. The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work / A.R. Hochschild. — New York : Metropolitan Books, 1997. — 344 p.
5. Чернова Ж. Баланс семьи и работы: политика и индивидуальные стратегии матерей / Ж. Чернова // Журнал исследований социальной политики. — 2012. — Т. 10, № 3. — С. 295–308.
6. Чернова Ж.В. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ / Ж.В. Чернова. — СПб. : Норма, 2008. — 328 с.
7. Quality of life in Europe: Impacts of the crisis. — Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012. — 168 p.
8. Горський А.Є. Комплексне дослідження стану системи дошкільної освіти України : аналіт. звіт за результатами дослідж. / А.Є. Горський, О.Б. Буданова, І.В. Барматова, О.В. Овчар. — К. : Громадська соціальна рада, 2013. — 118 с.
9. Нерівні можливості дітей в Україні: аналіз та рекомендації для політики (на основі моніторингу щодо економічної нерівності домогосподарств та доступу дітей до послуг соціальної сфери) / Л.М. Черненко, С.В. Полякова, В.С. Шишкін та ін. ; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий Фонд ООН (Юнісеф), Український центр соціальних реформ. — К. : К.І.С., 2011. — 48 с.
10. Сухова А. Институциональные услуги по уходу за детьми: неравенство в доступе / А. Сухова, О. Синявская // Семья в центре социально-демографической политики. — М. : НИСП, 2009. — С. 73–96.
11. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2001. — № 49. — ст. 259.
12. Положення про дошкільний навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 р. № 305 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-п>.

¹⁸ Форум Kidstaff-Поралниця, тема: «Як ви встигаєте забрати дитину з садочка» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sovet.kidstaff.com.ua/question-242336>.

13. Градскова Ю. Когда отдавать ребенка в детский сад и платить ли воспитателю? Родительство, гендер и учреждения дошкольного воспитания в интернет-форумах / Ю. Градскова // *Laboratorium. Журнал социальных исследований*. – 2010. – № 3. – С. 44–57.
14. Дошкільна освіта України у 2014 році : стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 87 с.
15. Дошкільна освіта України у 2012 році : стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 14.
16. Здравомыслова Е. Няни в условиях изменения гендерного контракта: коммерциализация и профессионализация заботы / Е. Здравомыслова // *Социальная политика в современной России: реформы и повседневность* / за ред. П.В. Романова, Е.Р. Ярской-Смирновой. – М. : Вариант, ЦСПГИ, 2008. – С. 320–348.
17. Собкин В.С. Влияние социально-стратификационных факторов на отношение родителей к системе дошкольного воспитания / В.С. Собкин, Е.М. Марич // *Социология дошкольного воспитания: Труды по социологии образования*. – Т. XI. – Вып. XIX / под ред. В.С. Собкина. – М. : Центр социологии образования РАО, 2006. – С. 1–25.

References

1. Beck U. *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Risk Society: Towards a New Modernity]. English transl. V. Sedelnika, N. Fedorovoi. Moscow, Progress-Traditsiya, 2000, 384 p. [in Russian]
2. Beck U., Beck-Gernsheim E. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London, Sage, 2002, 221 p.
3. Hochschild A.R. *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York, Viking Penguin, 1989, 287 p.
4. Hochschild A. *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York, NY, Metropolitan Books, 1997, 344 p.
5. Chernova Zh. *Balans sem'i i raboty: politika i individual'nye strategii materei* [Family and work balance: politics and mothers' individual strategies]. *Zhurnal issledovanij social'noj politiki – The Journal of Social Policy Studies*, 2012, Vol. 10, No. 3, pp. 295–308 [in Russian].
6. Chernova Zh.V. *Semeinaya politika v Evrope i Rossii: gendernyi analiz* [Family policy in Europe and Russia: gender analysis]. Saint Petersburg, Norma, 2008, 328 p. [in Russian]
7. *Quality of life in Europe: Impacts of the crisis*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2012, 168 p.
8. Horskyi A., Budanova O., Barmatova I., Ovchar O. *Kompleksne doslidzhennya stanu systemy doshkilnoi osvity Ukrainy. Analitichnyi zvit za rezul'tatamy doslidzhennya* [Complex survey of the preschool education system in Ukraine. Analytical research report]. Kyiv, Hromadska sotsialna rada, 2013, 115 p. [in Ukrainian]
9. *Nerivni mozhlivosti ditey v Ukrayini: analiz ta rekomendatsii dlya polityky (na osnovi monitoryngu shchodo ekonomichnoi nerivnosti domogospodarstv ta dostupu ditey do poslug sotsialnoi sfery)* [Unequal opportunities for children in Ukraine: analysis and recommendations for policy (based on the monitoring of economic inequality of households and children's access to social services)], Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukrainian Center for Social Reforms. Kyiv, Vydavnytstvo «K.I.S», 2011, 48 p. [in Ukrainian]
10. Suhova A., Sinyavskaya O. *Institutsional'nye uslugi po ukhodu za det'mi: neravenstvo v dostupe v: Sem'ya v tsentre sotsial'no-demograficheskoi politiki* [Institutional care services for children: inequality in access in: The family in the centre of socio-demographic policy]. Moscow, NISP, 2009, pp. 73–96 [in Russian]

11. *Zakon Ukrainy «Pro doshkilnu osvitu»* [The Law of Ukraine «On pre-school education»]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2001, No. 49 [in Ukrainian]
12. *Polozhennya pro doshkil'nyi navchal'nyi zaklad* [Statute on pre-school institution], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-п> [in Ukrainian]
13. Gradszkova Yu. *Kogda otdavai' rebenka v detskii sad i platit' li vospitatelyu? Roditel'stvo, gender i uchrezhdeniya doshkol'nogo vospitaniya v internet-forumakh* [Should I send my child to kindergarten, and should I pay the teacher? Parenting, gender, and pre-school educational institutions in Internet forums]. *Laboratorium. Zhurnal sotsial'nykh issledovaniy* – *Laboratorium. Social research journal*, 2010, No. 3, pp. 44–57 [in Russian]
14. *Doshkil'na osvita Ukrainy v 2014 rotsi: statystychnyi byuletyn'* [Pre-school institutions in Ukraine in 2014. Statistical bulletin]. Kyiv, State Statistics Service of Ukraine, 2015, 87 p. [in Ukrainian]
15. *Doshkil'na osvita Ukrainy v 2014 rotsi: statystychnyi byuletyn'* [Pre-school institutions in Ukraine in 2014. Statistical bulletin]. Kyiv, State Statistics Service of Ukraine, 2015, 87 p. [in Ukrainian]
16. Zdravomyslova E. *Nyani v usloviyakh izmeneniya gendernogo kontrakta: kommersializatsiya i professionalizatsiya zaboty* [Nannies under the conditions of modifications of the gender contract: commercialization and professionalization of childcare]. *Social'naya politika v sovremennoi Rossii: reformy i povsednevnost'*. Pod redakciei P.V. Romanova, E.R. Yarskoi-Smirnovoi [Social policy in contemporary Russia: reforms and everyday life; ed by P.V. Romanov, E.R. Yarskaya-Smirnova]. Moscow, Variant, 2008, pp. 320–348 [in Russian]
17. Sobkin V.S., Marich E.M. *Vliyanie sotsial'no-stratifikatsionnykh faktorov na otnoshenie roditel'ei k sisteme doshkol'nogo vospitaniya* [Influence of social and stratificational factors on parents' attitudes to preschool system of education]. *Sociologiya doshkol'nogo vospitaniya: Trudy po sociologii obrazovaniya. T. XI., Vyp. XIX, pod red. V.S. Sobkina* [Sociology of pre-school education: proceedings of the sociology of education. Vol. XI., Issue XIX, ed. by V.S. Sobkin]. Moscow, Center for Sociology of Education, RAE, 2006, pp. 1–25 [in Russian]

Отримано 22.05.15